

DE FONT HISTÒRICA A SÍMBOL IDENTITARI. JULIÀ RIBERA I L'EDICIÓ DEL LLIBRE DEL REPARTIMENT DE VALÈNCIA (1929-1939)

PAU VICIANO
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

RESUM

L'anomenat Llibre del Repartiment, registre de les donacions efectuades per Jaume I d'Aragó arran de la conquesta del regne de València, ja era considerada com una font històrica fonamental pels historiadors valencians del segle XIX. L'edició que va fer d'aquest document l'arxiver Pròsper de Bofarull en 1856 va permetre la seua difusió fins que l'arabista Julià Ribera, a l'inici del segle XX, va remarcar les seues mancances i va proposar la realització d'una nova edició de caràcter més científic. A fi d'aconseguir el suport de les institucions locals i del mecenatge privat, Ribera va emprendre una veritable campanya per difondre el significat del Llibre del Repartiment en el conjunt de la societat valenciana, més enllà del cercle dels historiadors i erudits. En aquest sentit, l'arabista va haver d'estimular el sentiment regionalista remarcant la dimensió simbòlica del document, com a mite fundador de la València cristiana. D'aquesta manera, s'iniciava un procés de transformació del Llibre del Repartiment des de font històrica a símbol identitari, en un procés inacabat de mitificació que anava expandint-se des dels cercles regionalistes conservadors fins a l'incipient valencianisme cultural i polític dels anys trenta del segle XX, fins que aquest procés va quedar estroncat per l'impacte de la Guerra Civil¹.

La importància de l'anomenat Llibre del Repartiment (1235-1252) com a font històrica es va fer evident entre els erudits valencians arran de la recepció de l'edició que Pròsper de Bofarull en va fer, l'any 1856, en la *Colección de Documentos Inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*.² De fet, pot dir-se que va ser l'il·lustre arxiver qui va "inventar" el "Repartimiento de Valencia", en publicar els tres registres de les donacions de Jaume I com una unitat equivalent al Repartiment de Mallorca.³ Val a dir, però, que Bofarull no va fer servir l'expressió "Llibre del Repartiment", sinó simplement "Repartimiento", indicant explícitament que les donacions es trobaven agrupades en tres volums diferents. El fet que la documentació publicada per Bofarull no constituïa un veritable repartiment ja va ser advertida per Roc Chabás, l'historiador més destacat de la nova historiografia

1. Abreviacions utilitzades: ACA, Arxiu de la Corona d'Aragó.

2. Bofarull, Pròsper de. *Repartimientos de los reinos de Mallorca, Valencia y Cerdeña. Colección de Documentos Inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*. Barcelona: Imprenta del Archivo, 1856: XI.

3. ACA. Reial Cancelleria, registre 5 (*Donationum regni Valentie, 1237-1252*), registre 6 (*Donacionum regni Valentie et Cathalonie, 1235-1250*) i registre 7 (*Domibus Valentia, 1239*). Sobre les característiques i contingut del manuscrit, Torró, Josep. "Guerra, repartiment i colonització al regne de València (1248-1249)", Enric Guinot, Josep Torró, eds. *Repartiments medievals a la Corona d'Aragó: (segles XII-XIII)*. València: Publicacions Universitat de València, 2007: 201-276, especialment 224-237.

erudita.⁴ En 1888, en l'emblemàtica revista *El Archivo*, va fer notar que “el Repartimiento no es tal repartimiento (como lo fué el de Mallorca) sino una serie de notas en borrador para hacer el de Valencia en sus casas y término, y datos sueltos para lo demás del Reino, del cual no aparece se hiciera distribución sistemática”.⁵

Ara bé, de manera paradoxal, va titular el seu article “El libro del Repartimiento de la ciudad y Reino de Valencia”, encunyant així el concepte de “llibre” per referir-se als registres editats per Bofarull. Malgrat aquesta doble inexactitud —“llibre” i “Repartiment”—, el cert és que Chabàs i els seus col·legues —entre ells el jove arabista Julià Ribera⁶— van considerar el document com una font històrica extraordinària i l'edició de Bofarull com una eina que la posava a l'abast dels investigadors. De fet, l'article de Chabàs completava aquella publicació elaborant uns índexs toponímics que facilitaven l'accés a la enorme massa d'informació de les donacions.

Precisament durant la confecció dels índexs, Chabàs va advertir i corregir algunes transcripcions i omissions de l'edició de Bofarull,⁷ però sempre en va defensar la vàlua i es va mostrar molt discret amb les seues mancances. No va ser aquesta l'actitud de l'arabista Julià Ribera. A l'entusiasme inicial per la llum que la publicació del Repartiment projectava sobre el passat islàmic, amb els anys va manifestar les crítiques al treball de Bofarull i el convenciment que calia emprendre una nova edició amb criteris més rigorosos. De fet, el procés de transformació del Llibre del Repartiment d'una font històrica en un símbol identitari valencià deu molt a les iniciatives de Julià Ribera. En realitat, l'objectiu de l'arabista era erudit: aconseguir una edició del manuscrit de caràcter científic, però per aconseguir el finançament de les institucions locals i del mecenatge privat va haver d'estimular el sentiment regionalista. Remarcant la dimensió simbòlica del Llibre del Repartiment, més enllà de l'interès estrictament erudit, es justificaven les inversions que exigiria a nova edició. En les pàgines següents tractarem, doncs, les crítiques que Ribera va fer al treball de Bofarull i les actuacions quasi propagandístiques que va emprendre per justificar la reedició de les donacions de Jaume I. Un procés inacabat de mitificació del Llibre del Repartiment que es va anar expandint des dels ambients del regionalisme renaixentista cap al valencianisme cultural i polític, fins que va quedar estroncat per l'impacte de la Guerra Civil⁸.

4. Rodrigo Lizondo, Mateu. “Roc Chabàs, medievalista”. *Saitabi*, 46 (1996): 47-66. Furió, Antoni. “Roc Chabàs dins la tradició historiogràfica valenciana”, *Ballester Broseta i els erudits del segle XIX. Actes de les III Jornades Culturals (Algemesí, 18, 19 i 20 de novembre de 1998)*, Vicent J. Escartí i Josep E. Estrela València, ed. València: Saó, 2001: 73-97.

5. Chabàs, Roc. “El Libro del Repartimiento de la ciudad y reino de Valencia”. *El Archivo*, 3 (1888): 73-98 i 217-225.

6. Sobre Ribera, vegeu Asín, Miguel. “Introducción”, Ribera, Julià. *Disertaciones y opúsculos*. Madrid: 1928. Guastavino, Guillermo. “Prólogo”, Ribera, Julià. *Opúsculos dispersos*. Tetuà: Instituto General Franco de Estudios e Investigación Hispano-Árabe, 1952. Calatayud, Salvador i Fernández, J. M. “Historiografía espanyola a començaments del segle XX: Julià Ribera i Tarragó”. *Quaderns de Sueca*, 9 (1987).

7. Chabàs, Roc. “El Libro del Repartimiento...”: 86 i 91. La recepció de l'edició de Bofarull entre els estudiosos valencians del segle XIX, i especialment per Chabàs i Ribera, és objecte d'un altre estudi nostre en curs.

8. La utilització de l'edició i la difusió de textos medievals, literaris o documentals, per a la construcció de les identitats nacionals ha estat un fet comú arreu d'Europa. Sobre la significació nacional alemanya dels *Monumenta Germaniae Historica*, Geary, Patrick J. *The Myth of Nations: the Medieval Origins of Europe*. Princeton: Princeton University Press, 2002: 26-29 i Linage Conde, Antonio. “Hacia los dos siglos de los Monumenta Germaniae Histórica”. *Signo. Revista de Historia de la Cultura Escrita*, 8 (2001): 9-34. Per al cas francès, sobre l'École National des Chartes, Guyotjeannin, Olivier. “Aperçus sur École des Chartes au XIXe siècle”, *Erudición y discurso histórico: las Instituciones europeas (s. XVIII-XIX)*. Francisco Gimeno Blay, ed. València: Universitat de València, 1993: 285-307 i Moore, Lara Jennifer. *Restoring Order: The Ecole Des Chartes and the Organization of Archives and Libraries in France, 1820-1870*. Duluth: Litwin Books, 2008. Entre els textos literaris que han estat objecte d'aquest ús hi ha, per al nacionalisme espanyol, el *Cantar de Mío Cid*, Vandebosch, Dagmar. “El Cid desenterrado. Avatares de un mito nacional en el contexto de la Guerra Civil Española (Antonio Machado y Gregorio Marañón)”, *Las dos orillas. Actas del XV Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas (Monterrey, México, 2004)*. Beatriz

1. La invenció instrumental d'un símbol identitari

Ja en 1886 Julià Ribera havia detectat errades de transcripció en el *Repartimiento* de Bofarull, però devia considerar-les una qüestió menor.⁹ Dues dècades després, en 1908, en una carta a Teodor Llorente podia sincerar-se. El document era “el monumento de más importancia que nos resta de aquella edad [el tiempo de la conquista]”, però com que el paper era de mala qualitat —“papel moro”, en deia—, i “los cuadernillos se desvencijaron y fueron encuadernados después de rotos por encuadernador ignorante, están los folios trastocados”. El problema era que “Bofarull no lo advirtió y además al hacer la edición leyó muy mal los nombres árabes, se dejó muchas cosas en el tintero, se permitió poner rótulos de capítulo donde le dio la gana” i concloua que, “en puridad, hizo una solemne tontería (y que me perdona este desahogo)”.

El *desahogo*, de moment, quedava en la intimitat de la correspondència personal. Però ja apuntava a la necessitat d'una nova edició. En la mateixa carta proposava aprofitar el centenari de Jaume I per fer “un trabajo hondo y crítico sobre tan preciado monumento”.¹⁰ Es referia a una nova edició? La idea planava en els ambients erudits de València. El mateix any Josep Martínez Aloy, destacat historiador i polític conservador, s'havia mostrat interessat per aquesta empresa en una carta escrita a Teodor Llorente i que aquest va remetre a Ribera.¹¹ Ara bé, la proposta de Ribera no era exactament fer una nova edició del Llibre del Repartiment, sinó una reproducció fotogràfica de l'original, perquè almenys hi hagués una còpia a València a disposició dels estudiosos locals. La commemoració del setè centenari del naixement de Jaume I, l'any 1908, va passar, però, sense que el projecte es concretés.

Roc Chabàs va morir quatre anys després de la commemoració jaumina, en 1912, però Julià Ribera no es va donar per vençut. És cert que la seua brillant carrera acadèmica d'arabista, des de la càtedra de Saragossa en 1887 a la de Madrid en 1905, en la Universitat Central i el Centro de Estudios Históricos, l'havia anat allunyant de la història valenciana.¹² El prestigi científic i l'escalafó universitari es guanyava estudiant l'anomenada Espanya musulmana i no una mera “història regional”. No seria fins la seua jubilació en 1927, ja descarregat de les exigències de la vida acadèmica

Mariscal, María Teresa Míaja de la Peña, María Teresa, eds. México: Fondo de Cultura Económica, 2007: III, 427-442 i, en general, sobre el Centro de Estudios Históricos, Varela, Javier. *La novela de España. Los intelectuales y el problema español*, Madrid: Taurus, 1999: 229-257. Un cas semblant és de l'obra de Dante en el nacionalisme italià, com estudia Noakes, Susan J. “Medieval Texts and National Identities: Dante in Red, White, Green: Then Black”. *The Journal of the Midwest Modern Language Association*, 1/40 (2007): 11-24, o les sagues escandinaves i les cròniques irlandeses, segons els treballs inclosos en Evans, Robert J. W.; Marchal, Guy P., eds. *The Uses of the Middle Ages in Modern European States. History, Nationhood and the Search for Origins*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011. Sobre el País Valencià, Furió, Antoni. “Déu no creà les nacions: a propòsit del cas valencià”. *L'Espill*, 30 (2008): 28-36.

9. Per exemple, disculpava certes confusions entre la “n” i la “u”, “fáciles de equivocar en los manuscritos”: Julià Ribera. “La Provincia de Denia”. *El Archivo*, 1 (1886): 253.

10. Llorente Falcó, Teodor (ed.). *Epistolari Llorente. Volum II. Cartes de llevantins (1901-1911)*. Barcelona: Balmes, 1930: 211, carta del 18 de maig de 1908.

11. Marín, Manuela, Puente, Cristina de la, Rodríguez Mediano, Fernando i Pérez Alcalde, Juan Ignacio. *Los epistolarios de Julián Ribera Tarragó y Miguel Asín Palacios. Introducción, catálogo e índices*. Madrid: CSIC, 2009: 64. Sobre Josep Martínez Aloy, que va ser alcalde de la ciutat de València en 1907, vegeu Viciano, Pau. “La democràcia a l'edat mitjana. Josep Martínez Aloy i la història liberal”, *El regne perdut. Quatre historiadors a la recerca de la identitat valenciana*. Catarroja-Barcelona: Editorial, 2005, Afers: 49-80.

12. Val a dir que, però, de Madrid estant no havia deixat el contacte amb la regió natal, i fins i tot s'encarregava de gestionar les seues propietats tarongeres: “don Julián Ribera Tarragó, arrogante santón polifacético, que lo mismo estudiaba la historia, la cultura y la música de los musulmanes españoles que inventaba nuevos procedimientos de cultivo para sus naranjales valencianos”, en deia un jove investigador del Centro de Estudios Históricos, vegeu Carriazo Rubio, Juan Luis, ed. *Juan de Mata Carriazo y Arroquiá. Perfiles de un Centenario (1899-1999)*. Sevilla: Universidad de Sevilla, 2001: 174,

“nacional”, que tornaria al país i reprendria les iniciatives sobre la història valenciana. Dos anys abans, en ser nomenat director *honoris causa* del Centre de Cultura Valenciana, havia reconegut que, en marxar de València, havia abandonat els estudis de joventut sobre la història àrab local i regional.

En la conferència que hi va llegir en l'abril de 1925, feia un repàs a la seua trajectòria com arabista i, en referir-se als antics projectes sobre la història valenciana que no havia pogut realitzar, destacava l'edició del Llibre del Repartiment. El qualificava de document d'importància excepcional per a la història valenciana, “colocado como está en el punto que separa y une dos épocas principales; y nos informa acerca de las dos, cerrando un período y abriendo otro”. Ara bé, tant el manuscrit com l'edició de Bofarull estaven en un estat “deplorable”. Fins al punt que si no “se reedita tras un examen crítico escrupuloso, para apreciar en su debido valor los datos preciosos que contiene, el utilizarlo, tal como ahora está, es muy expuesto a crasos errores”. “¡Qué lástima de documento!”, concluïa l'arabista.¹³ “It is reissued after a scrupulous critical examination, in order to appreciate the valuable data it contains in due value, using it as it is now is highly susceptible to serious errors.” “What a pity of a document!”

Sens dubte decebut per l'experiència anterior, en no haver-se aprofitat l'avinentesa del vuitè centenari de Jaume I, estaria convençut que no trobaria finançament de les institucions locals per a publicar una simple font històrica, per més relleu científic que tingués, si només interessava al reduït cercle d'erudits i d'historiadors valencians. Calia justificar el valor social de l'edició i la manera més eficaç era convertir el document en un monument històric, en un símbol de la identitat regional valenciana. Per a això, calia cridar l'atenció, en primer lloc, de les autoritats i de les forces vives locals i aconseguir la difusió del que significava el registre de les donacions a través dels mitjans de comunicació, que llavors eren bàsicament la premsa diària. En aquest sentit, si Bofarull havia “inventat” el Repartiment com a document històric i Chabàs l'havia identificat com a font històrica fonamental, Ribera el va redimensionar com a símbol identitari. L'operació tenia un caràcter instrumental, però en lloc de posar la recerca històrica al servei de la idea nacional, com solia ocórrer, l'arabista va actuar a l'inrevés: va afalagar el patriotisme —en aquest cas de *patria chica*: local i regional— a fi d'aconseguir un instrument per a la recerca històrica.

L'efecte diguem-ne propagandístic del projecte es va aconseguir amb un acte públic, una conferència solemne en una plataforma cultural respectable, amb ressò en els ambients burgesos de València, com era Lo Rat Penat.¹⁴ La presència, en plena dictadura de Primo de Rivera, de les més altes autoritats i l'àmplia cobertura que hi va donar el diari conservador *Las Provincias*, va assegurar l'impacte buscat. Així, el dissabte 27 d'abril de 1929, en el Saló de Regines de la “societat valenciània”, l'arabista va pronunciar una conferència en què va expressar “su deseo de que se reimprimiese el “Libro del Repartimiento”, fundamentado este deseo con argumentos incontrovertibles” que van fer que el públic mostrés el seu assentiment amb “una salva de aplausos nutridísimos, que duró largo rato”, segons la detallada crònica de *Las Provincias*. Un públic que aplegava les autoritats civils, militars i acadèmiques primoriveristes: “Ocupó la presidencia el alcalde de la ciudad, señor marqués de Sotelo, quien tenía a sus lados a los señores capitán general interino señor Gil Yuste,

13. Julià Ribera. *De historia arábigo-valenciana (Conferencia leída por su autor en el mencionado Centro la tarde del 22 de mayo de 1925)*. València: Centre de Cultura Valenciana, 1925: 13-14.

14. Igual Úbeda, Antoni. *Història de “Lo Rat-Penat” en el LXXX aniversari de la seua fundació i el LXXV dels Jocs Florals*. València, Ajuntament de València, 1959. Roca, Rafael. *Teodor Llorente i la Renaixença valenciana*. València: Institució Alfons el Magnànim, 2007.

presidente de la Diputación provincial don José Carrau, rector de la universidad don Joaquín Ros y representante del gobernador civil señor Fournier".¹⁵

El diari no sols considerava que la notícia mereixia aparèixer enmig de la primera plana, sinó que publicava íntegrament en la darrera pàgina, traduïda convenientment al castellà, la conferència que Ribera havia pronunciat en la llengua del país.¹⁶ Gens avesat a emprar el valencià en situacions formals, com ell mateix reconeixia, es disculpava davant l'auditori d'"amadors de les glòries valencianes" d'adreçar-s'hi en "la lengua valenciana que aprendí desde muchacho". Per bé que sempre hagués conservat el valencià com a llengua familiar, l'allunyament de València li havia impedit assolir un registre culte, i per això advertia que "mi modo de hablar es necesariamente pobre, como el del barrio en que me crié en un pueblo de la Ribera, y mezclado de castellanismos, sin riqueza léxica, sin finura ni elegancia propia de conservaciones literarias o eruditas que se nutren con la lectura de obras clásicas".

Aquesta llarga *captatio benevolentiae* al voltant de la llengua no era gratuïta, sinó que formava part de l'estratègia per tocar la fibra sentimental dels prohoms locals, més o menys impregnats del "regionalismo sano" o "bien entendido" que tolerava i, en certs aspectes, fins i tot promovia la Dictadura.¹⁷ Julià Ribera confessava que no coneixia la terminologia especialitzada en la seua llengua materna per poder tractar un tema com el Llibre del Repartiment. D'altra banda, tampoc no creia que fos adequat usar la "llengua regional" en l'àmbit científic, si més no pel problema de la comunicació. Quan els erudits estrangers no veien necessari conèixer l'espanyol, perquè "creen poder pasarse sin la ciencia española", es preguntava retòricament: "¿Qué nos sucedería si nos empeñáramos en escribir en las respectivas lenguas regionales?". Ara bé, Ribera no podia ignorar totalment les edicions de l'Institut d'Estudis Catalans i de les revistes erudites vinculades al noucentisme, que feien compatible l'afirmació d'una cultura nacional basada en la llengua catalana amb la qualitat acadèmica capaç de guanyar-se el reconeixement dels hispanistes estrangers¹⁸.

Sí que es cert que al País Valencià, en aquells moments, fins i tot els autors més partidaris de dignificar la cultura valenciana escrivien habitualment en castellà. Només els historiadors més propers al noucentisme, com ara Josep Sanchis Sivera,¹⁹ feien servir el català quan publicaven en revistes o editorials de Barcelona.²⁰ Però més enllà de la digressió justificadora de Ribera, el cert és que l'arabista no es proposava de fer una dissertació acadèmica sinó una conferència divulgativa, de to més aviat casolà, el més adequat per abordar "un asunto regional" que "interesa casi exclusivamente a los valencianos". Per això mateix, en "ser cosa como de familia" es veia més justificat

15. "Notabilísima conferencia de don Julián Ribera", *Las Provincias*, 28 d'abril de 1929.

16. "El Libro del Repartimiento", notable conferencia del eminente arabista don Julián Ribera, en "Lo Rat Penat". *Las Provincias*, 28 d'abril de 1929. Si no s'indica el contrari, les següents citacions de Ribera provenen d'aquest article.

17. Cucó, Alfons. *El valencianisme polític, 1874-1939* (Segona Edició). Catarroja-València: Editorial Afers, 1999: 174-183.

18. Mundó, Anscari M. "Passat, present i futur de la Secció Històrico-Arqueològica de l'IEC". *Serra d'Or*, 450 (1997): 28-35. Balcells, Albert i Pujol, Enric. *Història de l'Institut d'Estudis Catalans. I, 1997-1942*. Barcelona-Catarroja: IEC-Editorial Afers, 2002.

19. Pujol, Enric. "La historiografia noucentista. Un assaig de definició". *El Contemporani*, 14 (1998): 36-43. Rodrigo Lizondo, Mateu. "Notícia Biogràfica", Sanchis Sivera, Josep. *Estudis d'Història Cultural*. València: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana: 1999. Viciano, Pau. "Erudició i autoctonisme al País Valencià. La història eclesiàstica de Josep Sanchis Sivera (1920-1921)". *Afers*, 36 (2000): 399-420.

20. Sanchis Sivera, Josep. "Copistes, llibreters i impressors a València. Notes d'arxiu", *Bulletí de la Biblioteca de Catalunya*, IV (1917): 135-140; "Un sermó català de Sant Vicens Ferrer", *Quaderns d'Estudi. Publicació Trimestral del Consell de Pedagogia de la Mancomunitat de Catalunya*, XV, 54 (gener-març 1923): 62-69; *Quaresma de Sant Vicent Ferrer, predicada a València l'any 1413*. Introducció, notes i transcripció de Josep Sanchis Sivera. Barcelona: Institució Patxot, 1927.

per usar un registre lingüístic popular: “podré yo hablar con toda franqueza y desembarazo, en la forma en que he hablado toda mi vida”.

Amb la finalitat de persuadir l'auditori de l'interès del document històric i de la necessitat d'una nova edició, Ribera va desplegar un discurs hàbil i efectista. D'entrada, ja avançava —sense esmentar-lo, però— que el Llibre del Repartiment era “el documento histórico más valenciano que se conserva en los archivos”. Una valencianitat —aclaria— que no feia referència a la llengua en què estava escrit, sinó al seu contingut. I creant una certa intriga, no el desvetllava, sinó que invitava el públic a acompanyar-lo en una visió retrospectiva. L'arabista comença evocant la imatge de la ciutat, en el moment que hi entra Jaume I i els musulmans vençuts l'abandonen. Més que una escena cinematogràfica, on el públic contemplava des de fora les imatges que descrivia el conferenciant, aquest condueix l'auditori enmig mateix de l'escena, quasi participant en els esdeveniments com si fos un testimoni presencial:

Estamos en los primeros días del mes de Octubre del año 1238 (...), en medio del campo abierto del cementerio moro de la Boatella (...), sentados sobre la losa sepulcral de un santón moro (...). Mirando al Norte véñse las murallas de la ciudad con un boquete o brecha abierta, llena de escombros, por las máquinas de sitio del Rey don Jaime. Si nos volvemos hacia el Sur distinguimos perfectamente el poblado de Ruzafa.

Tot seguit, descriu la comitiva de cavallers cristians que avança pel camí de Sant Vicent, encapçalada per “la arrogante y colosal figura de don Jaime”. Des de Russafa, arriben altres formacions de cavallers, ballesters d'a peu i almogàvers, que van situant-se a les dues vores del camí, com si esperessin el pas d'una processó. “No es procesión” —aclaria—, sinó l'èxode dels musulmans vençuts, autoritzats pel rei a endur-se els béns que poguessin carregar damunt. Ribera dirigeix ara el focus vers la massa que va eixint de la ciutat per la porta de la Boatella: “Temerosos y esquivos se van juntando para formar un ancho cordón de muchedumbre abigarrada: hombres, ancianos, mozos, niños, mujeres, ricos y pobres, arremolinándose y apretándose para pasar por delante del escuadrón del rey.”

De sobte, el dramatisme de la situació s'accentua: “En esto a una madre que llevaba en brazos a un niño enfermo, se le suelta un lío y se desparraman por tierra, joyas, alhajas, monedas, etcétera. Embarazada por la carga que lleva encima, no puede recogerlas y se para llorando en ademán suplicante”. Ningú no li fa cas, excepte un almogàver cristià que s'acosta a recollir els objectes, “con intento tal vez de entregárselos”, aventurava temeràriament el conferenciant. Fos com fos, l'inversemblant gest de cortesia de l'almogàver, fa que tot es precipiti.²¹ Els seus companys d'armes, creuen que ha començat el pillatge i s'abalancen sobre la multitud indefensa per rapinyar el botí. Alguns fins i tot proven de capturar dones i infants. L'enrenou es percebut pel rei, que imposa la disciplina, enviant cavallers amb l'ordre de ferir i matar, si cal. Finalment, restablert l'ordre, la columna de deportats torna a posar-se en marxa, escoltada fins a Cullera:

21. Sobre la mitificació d'aquests guerrers rapinyaires per part de la Renaixença, Joan Fuster ironitzava: “Un es pregunta com era possible que aquells senyors, que es guanyaven confortablement la vida com a advocats o registradors de la propietat, que gaudien de rendes familiars generoses o ocupaven prebendes insignes, metges, botiguers o clergues, sentissin una tan insistent debilitat lírica per uns soldats medievals de notòria mala fama” i remetia als treballs de Ferran Soldevila per una informació real sobre “el tremp, la pinta i el valor d'aquelles hosts”, a les quals qualificava de “espècie de “Legió estrangera medieval”. Fuster, Joan. “Els perills de l'èpica”, *Examen de consciència*. Barcelona: Edicions 62, 1968: 156.

Así va pasando aquella muchedumbre largo tiempo, hasta que en las postrimerías pasaron más lentamente algunos señores alfaquíes y gente de Iglesia (...) y al fin muchos enfermos o inválidos que iban renqueando como buenamente podían. Hasta que desaparecen de nuestra vista.

En realitat, aquestes escenes tan vívides no poden trobar-se en el Llibre del Repartiment, que no deixa de ser un escrit registre administratiu, tot i que rere les donacions trasllueixen els efectes dramàtics de la conquesta sobre la societat andalusina. Ribera basa la seua evocació en la *Crònica* o *Llibre dels fets* de Jaume I. I encara així, desenvolupant amb la seua imaginació —no exempta d’habilitat narrativa— les escasses dades que aporta la crònica en un centenar de paraules: la concentració de la multitud entre la ciutat i Russafa i la necessitat restablir per la força l’ordre davant els intents de pillatge i la presa de dones i nens. Tota la resta, les descripcions de la gernació de vençuts, de les seues actituds i sentiments, l’escena de la dona amb el fill malalt... tot era una invenció efectista per colpir l’auditori.

Tot seguit, passada la pàgina del passat musulmà, Ribera mostrava al públic els primers moments de la ciutat cristiana, ocupada per guerrers de les més diverses procedències. Ací la informació històrica amb què bastia la nova visió sí que provenia del Llibre del Repartiment. Els assentaments d’aquest registre, en efecte, informaven de l’origen ètnic o geogràfic dels beneficiaris de les donacions, sobretot de cases, i dels barris de la ciutat on se situaven. El conferenciant, però, per mantenir l’intriga, encara no esmentava el registre de les donacions. Tornava a posar el públic enmig de l’escenari històric, en aquest cas en la trama tortuosa de carrers de la ciutat andalusina. “Por aquellas angostas callejuelas (...) nos encontramos con gente señorial, airosa y gallarda, que habla en catalán”. Més endins de la ciutat, el públic es creuava amb “gente de traje talar, actitud recelosa y humilde, luengas barbas y nariz aguileña, que chapurrea todos los idiomas: son los judíos”.²²

Continuant la passejada per tots els racons de la ciutat, hi trobaven els pobladors de Terol, coneguts “por el tonillo de su habla, por su chaparra estatura”, i més endavant, “los bizarros caballeros de Zaragoza”. En definitiva, Ribera presentava una València repartida, meitat per meitat, entre els catalans i els aragonesos. Però encara hi afegia que s’hi sentia parlar també anglès i hongarès, presentant “el aspecto de una ciudad cosmopolita”. Potser aquest cosmopolitisme podia donar un interès addicional a la narració. Però també induïa una qüestió de calat històric: “Quiénes eran los valencianos, los expulsados o los nuevos pobladores?”.

La resposta de Ribera no sols deixava clar el significat que donava la societat musulmana en la història valenciana, subsidiària de la història general de l’Espanya musulmana,²³ sinó també suggeria com encaixaria —sense al·ludir-lo encara— el Llibre del Repartiment en aquesta interpretació. L’arabista començava avançant la resposta: “Los verdaderos valencianos son aquellos que vimos salir llorando cargados con sus enseres”. Tot seguit, rebutjava la concepció errònia d’una conquesta musulmana violenta que hagués suposat l’expulsió dels anteriors valencians cristians i la seua substitució per nous pobladors àrabs i berbers. Tret d’una minoria que es va mantenir fidel al cristianisme —“pobra i desvalguda”—, la majoria va anar convertint-se a l’islam, de manera que

22. Sobre la imatge convencional i conservadora dels jueus, Rohr, Isabelle. *La derecha española y los judíos, 1898-1945. Antisemitismo y oportunismo*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2010.

23. Evidentment el concepte de “València musulmana” és la versió regional de l’Espanya musulmana, seguint la visió tradicional que “desorientalitzava” l’Al-Àndalus per remarcar les continuïtats hispàniques, una visió que ja va ser impugada per Guichard, Pierre. *Al-Andalus: estructura antropológica de una sociedad islámica en Occidente*. Barcelona: Barral Editores, 1976.

“la gente que encontró don Jaime en Valencia, al conquistar-la, era descendiente de aquella que siempre había vivido acá”.

Aquests vençuts i expulsats, eren “los valencianos más valencianos, si así puede decirse: más que nosotros, que solo hace siete siglos que habitamos aquí”. Ara bé, Ribera era conscient de la ruptura que va suposar la conquesta jaumina: “las vicisitudes históricas han impuesto un abismo entre ellos y nosotros”. Aquest abisme era la religió —i tot el que comportava—, de manera que, tot i afirmar un continuïtat de la “raça” almenys des de la València romana fins al moment de la conquesta cristiana, no considerava els musulmans com avantpassats directes dels actuals valencians. D’aquesta manera, almenys en aquesta ocasió, s’allunyava d’un autoctonisme que volia fer del tronc ibèric, per bé que romanitzat i islamitzat, la base ètnica del poble valencià contemporani.²⁴ La continuïtat “racial” s’interrompia amb la conquesta i la repoblació —és a dir, la colonització— catalana i aragonesa. Ara bé, això no significava menystenir la història de la València musulmana.

Tot al contrari, i com a bon arabista, jutjava que no podia prescindir-se de l’estudi dels fets d’aquells valencians que anomenem “sarraïns”. En primer lloc, perquè va ser una civilització amb aportacions brillants que es va desenvolupar en la mateixa terra. Però també perquè, diguem-ho així, va representar el substrat sobre el qual es construiria la nova societat cristiana, des de el mateix espai urbà, les terres, les séquies o moltes institucions que restaren “com en temps de moros”.²⁵ Existien cròniques i documents àrabs sobre la València islàmica i, posteriorment, la València cristiana es podia conèixer a partir de registres de tota mena, però existia alguna font documental que permetés il·luminar alhora les dues societats, la dels vençuts i la dels conqueridors? “Si quedara un documento —es preguntava— que enlazara las dos épocas, la de los valencianos musulmanes y la de los valencianos cristianos, ¿no sería ese documento el más valenciano, por los cuatro costados, por abrazar la época anterior y la posterior?”.

Quasi podem imaginar-nos que Ribera deixaria en suspens per un moment el discurs, abans de respondre com un prestidigitador que sorprèn el públic retirant de sobte el vel per fer aparèixer una meravella: “Ese es el Libro del Repartimiento de Valencia”. Fins ací, transcorreguda la meitat de la conferència, encara no havia fet cap al·lusió al manuscrit. Tot el relat estava pensat per cridar l’atenció sobre la importància de la València musulmana i transmetre l’impacte dramàtic de la conquesta. Ara podia centrar-se ja en el document que millor reflectia aquella història que havia fer reviure en el públic.

Tanmateix, la descripció del *Llibre del Repartiment* és extraordinàriament concisa: el document “donde se nombran los propietarios moros anteriores y sus fincas, y los cristianos a quienes éstas se fueron adjudicando”. Afegia que el manuscrit es conservava a l’Arxiu de la Corona d’Aragó. I res més. De fet, no calia més per al propòsit d’una conferència divulgativa que, sobretot, buscava interessar els prohoms locals per aconseguir el finançament d’una nova edició del llibre. El que havia de justificar Ribera era, precisament això, que malgrat l’existència d’una edició anterior, la de Pròsper Bofarull, calia emprendre’n una altra de millor. L’arabista no s’estava de remarcar l’antiguitat de la primera publicació —feia 73 anys— i, especialment, de posar de relleu els seus defectes,

24. Potser convé remarcar que llavors l’autoctonisme *històric* no es confonia amb el secessionisme *lingüístic*: la llengua dels valencians, de substrat ibèric, seria una evolució del llatí local però no deixava de ser la mateixa que, simultàniament i amb uns mateixos elements, s’havia format al nord de l’Ebre. Rafanell, August. “El mossàrab i la llengua dels valencians”, *Revista de Catalunya*, 79 (1993): 31-54.

25. Sobre el passat islàmic en la historiografia valenciana, Viciano, Pau. “Els musulmans valencians: una presència incòmoda”. *La temptació de la memòria*. València: Tres i Quatre, 1995: 151-183. Barceló, Carme. “El món islàmic valencià en l’obra de Roc Chabàs”. *Saitabi*, 46 (1996): 29-46.

sempre pensant en un públic potser culte però no versat en el tema. Òbviament reconeixia la utilitat que havia tingut l'edició de Bofarull per als estudiosos de la València musulmana, incloent-se ell mateix. Ara bé, el problema va sorgir quan, davant la necessitat de realitzar certes comprovacions, va haver de consultar per primera vegada el document original i confrontar-lo amb l'edició de Bofarull. “Entonces —confessava— se me cayó el alma a los pies”.

El *Llibre del Repartiment*, en realitat, era un volum d'enquadernació moderna on s'havien relligat trossos de molts quaderns barrejats. Un garbuix de quaderns en paper que es va publicar tal com estava. La primera crítica a l'obra de Bofarull, doncs, era que no havia advertit o corregit el desordre dels registres. La segona era, de ben segur, de major abast: Ribera no s'estava de traure a la llum pública els errors de l'edició de Bofarull, a qui considera “un señor catalán muy laborioso y docto, buen paleógrafo; pero desconocedor de muchas menudencias de la geografía local de Valencia y su reyno que no estaba bien enterado de cosas árabes, que constituyen casi la mitad del libro”. Així, era explicable que caigués en “inevitables errores”. Unes errades que Ribera ja no callava per discreció —com havia fet vint anys abans en la carta a Llorente—, sinó que exhibia davant l'audiència, fins i tot citant les pàgines concretes de Bofarull. S'hi obliden donacions, les ratllades s'entenen com a esborrades i no es transcriuen, com tampoc les incompletes. S'hi afegeixen rètols i, sobretot, hi ha errades en la toponímia i en antroponímia àrab. No s'atenen aspectes descriptius com la indicació de signes especials —com esborralls i creus—, les diferents mans dels escriptors o les mesures dels quaderns.²⁶ El judici de Ribera no podia ser més sever: “Una paupérrima y modestísima edición que no responde a la importancia del manuscrito”.

La conclusió era ja una evidència per a tot el públic: “Hay necesidad de reimprimir ese libro”. “Reimprimir” volia dir transcriure i editar, però qui podria assumir una tasca tan àrdua? Una cosa és predicar i una altra donar blat, podria dir-se. Ribera havia tingut un nom: el del difunt Roc Chabás, treballador rigorós i bon coneixedor dels manuscrits medievals i de la geografia valenciana i, també, “algo enterado de las cosas árabes”. Tanmateix, mai no va voler acceptar la proposta de l'arabista, per la magnitud de l'empresa, si es volia superar l'edició de Bofarull. El mateix Ribera es descartava. El cas és que remarcava que havia passat més de quaranta anys allunyat de la història valenciana. I era llavors, quan va tornar a estudiar “algún asunto regional”, que es feia evident de nou la manca d'una edició millorada del *Llibre del Repartiment*.²⁷ El problema era com s'havia de publicar.

Ribera es mostra realista. “El acometer —reconocía— su estudio, lectura e impresión por un solo individuo me parece casi temerario.” Caldria un investigador excepcional, coneixedor eminent del llatí, l'àrab i la paleografia, a més de la geografia local de Catalunya, Aragó i València. Ribera tampoc no confiava en un equip d'experts de les distintes disciplines perquè temia que el treball es dilataria indefinidament. El que venia a confessar l'arabista és que, malgrat les deficiències de l'edició de Bofarull, no existien les condicions perquè se'n pogués fer una millor. Aleshores,

26. “Bastará una ligera enumeración: faltan donaciones que se olvidaron al copiar o imprimir (p. 419); faltan trozos que, por haberlos cruzado con rayas, se creyeron borrados en el original (pág. 566); pasajes que no se leyeron por incompletos y se pueden restaurar (pp. 288 y 290); rótulos que se añadieron y no están en el original (p. 473); innumerables defectos en nombres de pueblos, partidas rurales y nombres árabes. Ni siquiera se han suplido con notas los borrones, cruces y otros signos; ni se advierte al lector de las distintas manos de los que lo escribieron, ni los distintos tamaños de los papeles y cuadernos.”

27. Ribera sembla estimular el zel dels prohoms locals jugant amb la rivalitat entre València i Barcelona —diem “rivalitat” i no “anticatalanisme”, cosa bastant diferent—, quan remarcava que “Pasan los años y los siglos sin que ningún valenciano haya acometido la empresa de publicarlo, ni intente enmendar la edición barcelonesa”.

quin era l'objectiu de la seua conferència? Quina mena de publicació en proposava? Simplement el que podria dir-se una edició facsímil: "una edición fotocópica", que era factible tècnicament sense requerir estudis previs.

Tot al contrari, aquesta edició, en posar el document a l'abast de qualsevol investigador, permetria que els especialistes anessin treballant distints aspectes del llibre. Una edició fotogràfica tindria també l'avantatge de reproduir tots els signes i correccions de l'original, a més de poder-se publicar en fulls solts, de manera que pogués reconstruir-se l'ordre dels quaderns. "Realizado esto —proposava— y pasados luego varios años de estudio de las distintas especialidades, es cuando podría acometerse la edición crítica del Repartimiento". En definitiva, el que proposava era facilitar la tasca dels especialistes amb una edició facsímil, com a pas previ a poder estar en condicions perquè es realitzés, en un futur indeterminat, la veritable edició que superés la de Bofarull. L'empresa era, científicament, més aviat modesta i sense cap dificultat tècnica.²⁸ El problema era el finançament: "La faena principal es la de aflojar el dinero necesario para ello". I a aquesta qüestió dedicava el conferenciant els moments finals de la seua intervenció.

Ribera proposava aprofitar l'avinentesa del setè centenari de la conquesta de València, a celebrar nou anys després, en 1938, per impulsar la publicació del llibre.²⁹ Argumentava que aquella celebració hauria d'anar més enllà de les festivitats més o menys folklòriques que es repetien cada any. El llibre del Repartiment havia d'esdevenir un element central, el "símbol", de la commemoració històrica: "El documento de que se trata es precisamente el que mejor simboliza el hecho a recordar". Ara bé, Ribera pensava que no calia esperar a 1938 per traure a la llum el llibre, sinó que, tot al contrari, s'havia de posar a disposició dels estudiosos com més aviat millor. D'aquesta manera, a partir d'aquesta font, podrien aportar treballs històrics que no siguin improvisats per a la data. Demostrada, doncs, l'avinentesa de la publicació, calia trobar els diners. Ribera tenia l'elegància de no adreçar-se directament a cap institució o personalitat. Es limitava a remarcar que el llibre havia d'interessar les institucions eclesiàstiques, la noblesa, els polítics, els estudiosos de diverses disciplines, però també la burgesia cultivada, potser suggerint el mecenatge privat:

¿no habrá entre miles de valencianos ricos y cultos unos cientos, unas docenas, los cuales enterados de que el diploma histórico del valencianismo está hecho un librejo desvencijado, que quieran tenerlo bien reproducido y ordenado en su casa, como emblema o señora del reino?

L'arabista no es parava ací. L'edició del llibre augmentaria l'atractiu turístic de la commemoració, suposant que els visitants es complaurien de veure en els biblioteques no sols un exemplar del document sinó també ampliacions fotogràfiques de les pàgines més significatives de cada localitat, cosa que evoca la modernitat dels panells d'una exposició. De fet, Ribera preveia una veritable operació de *merchandizing*, posant-se a la venda postals fotogràfiques que reproduïssin els fulls dedicats a les principals poblacions valencianes. I encara anava més enllà, apuntant la idea de recreacions històriques d'episodis de la conquesta, òbviament relacionats amb el llibre del Repartiment, en teatres i fins i tot en cinemes.

28. "Esa edición —deia Ribera— es cosa bien sencilla. Casi no merece meditar-se. No hay dificultad técnica. Basta con encomendar a casa formal y experta la tarea de reproducirlo cuidadosamente".

29. En plena Guerra Civil, la commemoració va ser modesta i, òbviament, amb una interpretació progressista i valencianista de Jaume I i de la fundació del regne de València. Belenguier, Ernest. *Jaume I a través de la història*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2009: 181-184.

Des de la quietud polsosa de l'arxiu a la pantalla cinematogràfica, en la conferència de Julià Ribera el Llibre del Repartiment havia deixat de ser una valuosa però simple font documental, útil només als especialistes, per a esdevenir el principal símbol històric de la identitat valenciana. Els apel·latius amb què enalteix el manuscrit palesen aquesta transformació. És el “documento histórico más valenciano”, “el quicio sobre el que gira toda nuestra historia”, és a dir, tant el passat musulmà com el cristià, la “ejecutoria de la nobleza de todo el reino”. Era un veritable monument en la seua materialitat, un “conjunto de ruinas que por su vejez son venerandas” que calia considerar el “diploma histórico del valencianismo”, amb una dimensió que el feia equivalent a l’“emblema o señera del reino”. No calia accedir al seu contingut informatiu, sinó simplement admirar-lo com a símbol col·lectiu. Els valencians conscients —o millor: els burgesos cultivats—, havien d'enorgullir-se d'exhibir en les seues biblioteques privades la reproducció d'un llibre del segle XIII, sense cap atractiu estètic, escrit amb unes lletres i una llengua que no entenien, per l'única raó que era la imatge de la identitat regional.

2. Cap a la difusió d'un referent històric

La conferència de Ribera va trobar una àmplia cobertura en les pàgines de *Las Provincias*, cosa que no era sorprenent en un diari molt vinculat a la Lo Rat Penat des de l'època que Teodor Llorente el dirigia i feia i desfeia en la “societat d'amadors de les glòries valencianes”. Un article sobre l'acte al centre de la primera plana, amb fotografia, i la traducció íntegra de la conferència en la darrera pàgina donen idea de la importància que el vell diari conservador donava a l'esdeveniment, qualificat de conferència molt transcendental. La crònica feia públic que l'alcalde de València i el president de la Diputació acolliren favorablement la iniciativa de la publicació de Llibre del Repartiment, i això era un èxit del conferenciant. Ara bé, malgrat la fama de Ribera i el fet que entre el públic assistent hi hagués les màximes autoritats civils i militars, l'acte tingué un escàs ressò en la resta de la premsa local. *La Correspondencia de Valencia*, el diari que havia estat la veu del primer partit polític valencianista —la Unió Valenciana Regional del financer Ignasi Vilallonga—, no en va dir res.³⁰

Per contra, va ser *El Pueblo*, portaveu del republicanisme blasquista i crític mordaç del que representava Lo Rat Penat, on aparegué, el dia anterior, l'anunci de la conferència, “acontecimiento de gran resonancia para la vida histórica de nuestra región”. Després de lloar Julià Ribera com un gran savi i fins i tot el millor arabista del món, presentava el Llibre del Repartiment com la “base de nuestra historia”. Per als blasquistes, que vint anys abans havien titllat Jaume I de “rey clerical, supersticioso y sucio”³¹—, el registre de les donacions havia assolit també un important significat històric, fins al punt que la conferència de Ribera era “una satisfacción que debe enorgullecernos como valencianos”.³² Aquest avís tenia el seu origen en una nota enviada per la mateixa societat cultural, però no deixa de ser remarcable que aparegués en les pàgines d'un mitjà republicà com *El Pueblo*. Ara bé, al dia següent tampoc no va donar cap notícia de la celebració de l'acte ni del discurs de l'arabista.

30. D'origen valencianista, el diari havia recolzat la Dictadura de Primo de Rivera. Cucó, Alfons. *El valencianisme polític...*: 175-176.

31. “La lepra catalanista”. *El Pueblo*, 13 de juny de 1907.

32. “Lo Rat Penat. Acontecimiento cultural”. *El Pueblo*, 27 d'abril de 1929.

Més ressò tingué en el món del valencianisme cultural. En *Taula de Lletres Valencianes*, una revista orientada a la modernització de la cultura i la literatura del país, aparegué una ressenya de la conferència de Ribera. Publicada en maig de 1929, unes setmanes després de l'acte, la informació que donava era la mateixa del diari *Las Provincias*. No pot descartar-se que l'articulista, Josep Navarro Cabanes, sota el pseudònim d'El Velluter, s'hagués limitat a llegir el text de la conferència que va publicar el diari conservador. Definia el Llibre del Repartiment, citant Ribera, com “la porta que tanca el període històric musulmà i la que obri la història de la València cristiana. Per això mateix és el document més valencià de tots els documents”. En qualsevol cas, feia un encertat resum de la conferència, distingint-hi dues parts:

una en què va evocar d'una manera molt clara, mestrívola i acolorida l'estat de la ciutat valenciana quan fugien d'ella els mahometans enduent-se a l'èxode els béns que podien transportar; una altra en què exposà el seu desig de què ara es tornara a editar el «Llibre del Repartiment» en còpia fotogràfica que seria utilíssima —és necessària— a tots el que vullguen treballar sòlidament en la història valenciana d'aquella època i encara d'èpoques posteriors.

La revista valencianista encara anava una mica més enllà i qualificava el manuscrit de “llibre d'or de la nissaga valenciana”, suggerint el seu caràcter “acta de naixement” —com se'n diria anys després— del poble valencià. Per a l'arabista Ribera, el document era tant acta de naixement de la València cristiana, com, si se'n pot dir així, acta de defunció de la València musulmana. Navarro Cabanes, des d'un valencianisme catòlic, hi veia sobretot l'arrel històrica de la València cristiana. També aprofitava l'avinentesa, malgrat la censura, per a fer alguna consideració crítica de les institucions locals. Saludava l'oferiment de l'alcalde de València per a publicar el llibre, tot i que hi afegia, potser amb un deix d'ironia, que “cal esperar que aquesta edició es durà a terme amb la mateixa rapidesa eixemplar que les reformes urbanes”.

També recollia la crítica de Ribera a Bofarull, a qui atribuïa el desconeixement de les coses valencianes, però l'articulista retrucava: “El cas és que alguns erudits valencians, en lloc d'estudiar les coses valencianes, s'han dedicat a estudiar principalment les coses no valencianes”. Es referia al mateix Ribera? Potser, perquè tot seguit afegia: “De totes maneres, sembla que Julià Ribera, jubilat de la seua càtedra en la Universitat Central, es dedicarà més assíduament als temes d'història valenciana”. En aquest sentit, apuntava la idea que l'arabista pogués vincular-se a la vida acadèmica local, no sense ironitzar sobre les actituds endogàmiques del professorat.³³

Ara bé, malgrat els esforços divulgadors de l'arabista i de Lo Rat Penat, no sembla que el Llibre del Repartiment hagués esdevingut un símbol identitari conegut cap a la fi de la Dictadura. Ni tan sols entre els sectors cultivats de simpaties valencianistes. De fet, en la mateixa *Taula de Lletres Valencianes*, en 1930 Ernest Martínez Ferrando, arxiver i home de lletres,³⁴ descrivia l'interès de l'Arxiu de la Corona d'Aragó per a la història valenciana, sense fer cap esment a l'existència de Llibre del Repartiment.³⁵ Però per aquesta mateixa època, des del món cultural diguem-ne oficial, es

33. “I cal esperar que la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de València, que té una quantitat per a extensió universitària, en lloc de repartir-la (un altre repartiment...) entre els professors de casa, l'aprofitarà per a honorar les seues aules amb la presència de Julià Ribera i Tarragó”, El Velluter [Josep Navarro Cabanes]. “Julià Ribera i el «Llibre del Repartiment»”. *Taula de Lletres Valencianes*, 20 (maig 1929): 12. Totes les citacions corresponen a aquesta única pàgina.

34. Sobre aquest arxiver, historiador i literat, Alonso, Vicent. *La trajectòria intel·lectual d'Ernest Martínez Ferrando*. València: Tres i Quatre, 1992: 57-80.

35. E[mest] M[artínez] F[ferrando]. “L'Arxiu de la Corona d'Aragó, de Barcelona, II i últim”. *Taula de Lletres Valencianes*, 33. (1930): 5-7.

continuava treballant per la promoció del que significava el manuscrit. El vell arabista tenia en les seues mans l'empresa de l'edició, però la iniciativa de la divulgació —i de la futura publicació— havia passat de Lo Rat Penat a una institució més erudita com el Centre de Cultura Valenciana. Encara que aquesta entitat, dependent de la Diputació de València, s'havia fundat en 1915 inspirant-se en el prestigiós Institut d'Estudis Catalans, no havia estat a l'altura de les seues aspiracions inicials. Estudiosos de vàlua hi conviuen amb erudits locals en una trajectòria ambivalent, fins que l'any 1927 accedí a la seua presidència el canonge Josep Sanchis Sivera, deixeble de Roc Chabàs. Sota la seua inspiració, es renovà el dinamisme del Centre, es dotà d'una publicació periòdica —*Anales del Centro de Cultura Valenciana* (1928)— i s'obrien les portes a joves historiadors vinculats al valencianisme catalanista i republicà, com ara Emili Gómez Nadal.³⁶ Va ser en aquest context que assumí el repte de publicar l'edició facsímil propugnada per Julià Ribera. Però, d'entrada, es posà en joc una nova maniobra de publicitat: ni més ni menys que portar a València el document original.

No hauria esta fàcil que el Llibre del Repartiment sortís de l'Arxiu de la Corona d'Aragó on es custodiava per traslladar-se temporalment a València. Ara bé, en 1930 es donaren dues coincidències que foren ben aprofitades per Sanchis Sivera. El document ja havia viatjat a Sevilla amb motiu de l'Exposició Iberoamericana i el ministre d'Instrucció Pública, qui havia d'autoritzar el dipòsit temporal, era l'historiador de l'art valencià Elies Tormo. La iniciativa del Centro de Cultura Valenciana va ser recolzada des de *Las Provincias* pel seu mateix director, Teodor Llorente Falcó, fill del fundador del diari, amb un article sobre el manuscrit signat amb el pseudònim Jordi de Fenollar.

Des d'un regionalisme conservador, s'hi destacava el fet que el llibre era el manuscrit en paper més antic d'Europa i, sobretot, contenia els orígens de la València cristiana, identificats amb la propietat i els llinatges: “en él se halla —deia— el fundamento de toda la propiedad valenciana”, així com “los nombres de las familias genuinamente valencianas”. Però encara anava una mica més enllà i, reprenent les dades que el seu pare havia exposat feia més de quaranta anys en *Valencia. Sus monumentos y artes* (1887),³⁷ veia en “el predominio catalán en la población de Valencia”, juntament amb la llengua de la cort de Jaume I, el factor determinant de l’“idioma de la reconquista”. L'autor donava publicitat a la iniciativa del Centre de Cultura Valenciana per aconseguir el trasllat temporal del manuscrit a València a fi de poder ser consultat pels estudiosos i el públic en general, deixant anar una reivindicació: almenys hi estaria uns dies “ya que no se le deja aquí, cosa que sería lo más lógico y más justo”.³⁸

Finalment, les gestions van reeixir. El mateix Sanchis Sivera s'encarregà de dur personalment el Llibre del Repartiment fins a València, i de lliurar-lo a la Biblioteca Universitària, on restà exposat durant dos mesos. Amb aquesta iniciativa, es recuperava l'impacte que, l'any anterior, havia tingut la conferència de Julià Ribera en Lo Rat Penat. Com en aquell moment, l'arribada del manuscrit a València va ser esbombada per *Las Provincias*, amb una notícia en primera plana il·lustrada per la

36. Pérez Moragón, Francesc. “Del Centre de Cultura Valenciana a l'Acadèmia”. *L'Acadèmia de Cultura Valenciana. Història d'una aberració*. València: Tres i Quatre, 1982. Cortés, Santi. *València sota el règim franquista (1939-1951)*, València-Palma: Institut de Filologia València-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995: 111-115.

37. Viciano, Pau. “El somni del patriarca. Teodor Llorente, l'historiador de la Renaixença”. *El regne perdut...*: 19-47.

38. Jordi de Fenollar [Llorente Falcó, Teodor]. “El Libro del Repartimiento de Valencia”, *En defensa de la personalidad valenciana* (Segona Edició). València: Impremta Doménech, 1930: II, 13-16. La reproducció de l'article s'actualitzava amb la nota següent: “Efectivamente, el Centro de Cultura Valenciana pidió al ministro de Instrucción pública, D. Elías Tormo, que dicho libro se trajese a Valencia, accediendo a ello el citado consejero de la Corona.”

fotografia de l'acte de recepció.³⁹ En aquesta ocasió, es tractava d'un acte oficial que implicava la màxima institució acadèmica, la Universitat de València, que acollia en la seua Biblioteca el Llibre del Repartiment. En el seu nom, el bibliotecari, Fermín Villarroya, en va fer la recepció, davant els representants dels ajuntaments i de les diputacions de València i de Castelló. Més significativa encara era la presència del món acadèmic, on hi havia el rector de la Universitat, José María Zumalacárregui, i una comissió del Centre de Cultura Valenciana, que incloïa Josep Sanchis Sivera, Salvador Carreres, Nicolau Primitiu Gómez Serrano, Manuel González Martí i Teodor Llorente Falcó. S'hi afegien en nom del Cos d'Arxivers, els oficials "Ibarra y Farraz", que poden identificar-se amb José María Ibarra Folgado i Ferraz Penelas.⁴⁰ Es remarcava el paper de Sanchis Sivera en el trasllat del llibre fins a València i en va exposar la importància, per acabar insistint en la idea d'una nova edició del manuscrit a càrrec de Julià Ribera. Per dos motius: per posar-lo a l'abast dels estudiants i per seguretat, per evitar que, en cas d'algun accident, "se pudiera perder tan interesante documento fundamental de la propiedad valenciana". Després de descriure el llibre i d'indicar que l'obra estaria en la Biblioteca universitària exposada a la curiositat del públic durant dos mesos, l'article acabava amb el compromís de col·laboració econòmica en l'edició per part de les autoritats locals representades.

La participació de les institucions en l'acte oficial permetia posar de relleu el seu suport econòmic a la futura edició, però en realitat la seua presència era de perfil baix. Ni els alcaldes ni els presidents de les Diputacions no acudiren personalment a l'acte, a diferència de la Universitat i el Centre de Cultura Valenciana, que estigueren representats pels seus màxims responsables. Si el Llibre del Repartiment hagués estat llavors un símbol conegut pel conjunt de la població valenciana, és probable que les autoritats polítiques haurien volgut estar presents en un acte que hauria assolit una dimensió més àmplia que la merament acadèmica. Tot sembla indicar que la significació identitària del manuscrit encara es limitava als ambients erudits i culturals, i potser als lectors més il·lustrats de la premsa de la ciutat. Almenys no va ser *Las Provincias* l'únic mitjà que es va fer ressò de l'arribada del llibre, sinó que la notícia aparegué tant en el diari republicà *El Pueblo*,⁴¹ com en *La Correspondencia de Valencia*, antic òrgan valencianista decantat a favor de la Dictadura. Val a dir, però, que aquest darrer periòdic hi dedicà una atenció molt destacada, només comparable a la cobertura que *Las Provincias* havia fet l'any anterior de la conferència de Ribera: un article a tres columnes en primera plana, acompanyat d'un fotografia de l'acte de lliurament.⁴²

Ara bé, la crònica, signada per un home de lletres com Francesc Almela i Vives, va eixir cinc dies després de la notícia de *Las Provincias* i, de fet, es limitava a donar la mateixa informació de les circumstàncies de la cessió del llibre. En realitat, l'article se centrava en la figura de Julià Ribera, absent de l'acte que es ressenyava, però veritable protagonista per la finalitat que tenia tot plegat:

39. *Las Provincias*, 21 de noviembre de 1930. En *l'Almanaque Las Provincias para 1931* es tornava a donar notícia de la recepció del llibre (pp. 68-69) i de les gestions prèvies del Centre de Cultura Valenciana, a través de la sol·licitud al ministre de Manuel González Martí, tot recordant la conferència de l'any anterior de Julià Ribera en Lo Rat Penat i el compromís de subvenció a la nova edició de les institucions locals de València i Castelló (pp. 287-288).

40. Ferraz Penelas podia ser tant Fernando com Félix, dos germans dedicats al món dels arxius, segons les dades de María Teresa Navarro Lluch. *Biografías de archiveros, bibliotecarios y documentalistas valencianos*, València, Universitat Politècnica de València, 2011.

41. Val a dir que es tractava d'una breu nota, on simplement s'informava que: "A la entrega asistieron las autoridades, académicos, buen número de profesores y alumnos de los centros docentes y muchos amantes de las glorias valencianas", *El Pueblo*, 21 de noviembre de 1930.

42. Francesc Almela i Vives. "Un ilustre huésped. El "Llibre del Repartiment". *La Correspondencia de Valencia*, 26 de noviembre de 1930.

promocionar l'empresa de la nova edició del Llibre del Repartiment. Almela no sols hi feia un retrat físic de l'arabista —“un hombre alto, fornido, de tez acusada, de barba blanca no muy abusiva”—, sinó que resumia la conferència que pronuncià l'any anterior en Lo Rat Penat. De fet, la meitat de l'article era una glossa de la publicació que en va fer *Las Provincias* en el seu moment, cosa que posava de manifest la continuïtat entre aquell acte i la cessió temporal del manuscrit. “Una de las cosas que propuso el conferenciante —recordava Almela— fue una edición fotocópica del “Llibre del Repartiment” ¿Será la que se lleve a cabo ahora? Porque de editarlo se habla con motivo de su venida a Valencia.”

La notícia de l'arribada del manuscrit no va passar desapercebuda en el món cultural valencianista. La revista *Acció Valenciana*, òrgan d'Acció Cultural Valenciana, entitat dels joves universitaris d'orientació catalanista,⁴³ informava de les iniciatives que, des del Centre de Cultura Valenciana, es prenen per a difondre el significat del Llibre del Repartiment al conjunt de la societat. En juliol de 1930 es donava notícia, per bé que breument, del seu trasllat temporal a València.⁴⁴ Un mesos després, en març de 1931, anunciava que l'edició foto-litogràfica del Llibre del Repartiment, assumida pel Centre de Cultura Valenciana, estava començant a executar-se. I s'afegia que el pròleg aniria a càrrec del “nostre compatriota i insigne arabista, Julià Ribera”.⁴⁵ L'any 1934, una altra revista cultural valencianista, *La República de les Lletres*, tornava a referir-se a l'edició del manuscrit. Amb ocasió de la mort de l'arabista, publicà una breu nota necrològica on es destacava la seua tasca com a “ordenador, estudiant i prologuista del *Llibre del Repartiment*”, donant a entendre que l'obra estava acabada, encara que inèdita.⁴⁶ Aquest document, doncs, no era ignorat en els medis culturals valencianistes, però no pot dir-se que hi hagués assolit la dimensió d'un símbol històric amb una dimensió identitària.

De fet, hi havia sectors del valencianisme, sobretot republicans, que ni tan sols veien en el Nou d'Octubre una data per a la reivindicació del país, sinó una festa folklòrica o monàrquica, que menystenien els valencians musulmans. Així, en 1935, Adolf Pizcueta, un destacat representant del valencianisme republicà, hagué de publicar un article en la mateixa revista remarcant que la conquesta de València havia de veure's com “la fundació del País Valencià, origen de les llibertats que tots els que s'apellen valencianistes malden per recobrar”.⁴⁷ En aquest sentit, proposava actes per una commemoració digna del setè centenari de la Conquesta, que tindria lloc en 1938, entre les quals esmentava un congrés internacional de la llengua, la creació d'una biblioteca valenciana i d'un museu de ceràmica, la restauració del monestir del Puig i, fins i tot, la celebració d'una conferència econòmica del País Valencià. Val dir que aquestes idees, que recollien les que el jove Manuel Sanchis Guarner havia avançat en *El Camí*, s'orientaven a la creació d'infraestructures culturals,

43. Vallés, Santi. *Acció Valenciana (1930-1931). La consciència desvetllada*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2008.

44. “A precís del Centre de Cultura Valenciana, el ministre d'Instrucció Pública ha determinat que el Llibre del Repartiment al tornar de Sevilla estiga dos mesos a la nostra Ciutat per a que pugui ésser admirat aquest llibre d'importància fonamental en la nostra Història.” “El Llibre del Repartiment a València”. *Acció Valenciana*, 7 (15 de juliol 1930): 2.

45. “Informació literària”. *Acció Valenciana*, 21 (5 de març de 1931): 4.

46. S'anunciava que, més endavant, publicarien una biografia més extensa de l'arabista, però la revista desaparegué en 1936 sense que això es fes realitat. En canvi, s'hi reproduïa la nota necrològica de *La Revista*, signada per Josep Maria López Picó: “Julià Ribera i Tarragó. Un savi. Voldríem la plenitud catalana que permetés simplement aquest elogi definitivament substantivat. I voldríem que el record de la posteritat no desvinculés el respecte a la seva memòria de la realitat de la Catalunya gran.” *La República de les Lletres*, 1 (juliol-setembre de 1934): 29.

47. Adolf Pizcueta. “Centenari de la fundació del País Valencià. Commemoració del 9 d'octubre de 1238”. *La República de les Lletres*, 6 (octubre-desembre de 1935): 4-5.

però no deixa de ser sorprenent que no s'hi esmentés l'edició del Llibre del Repartiment, contràriament a la proposta de Ribera de 1929. Més encara quan Pizcueta coneixia els arguments sobre la significació del manuscrit que l'arabista havia exposat en aquella conferència.⁴⁸

Malgrat els esforços divulgadors que es feien els historiadors més influents de València, des de Julià Ribera a Josep Sanchis Sivera, i la implicació d'institucions culturals com Lo Rat Penat i el Centre de Cultura Valenciana, i fins i tot la publicitat que hi donava *Las Provincias*, el Llibre del Repartiment no va esdevenir un referent de la identitat valenciana. Era promogut per un valencianisme conservador, erudit i associatiu, respectable per als medis burgesos i compatible amb muntatge civil i polític de la Dictadura. Tanmateix, per la seua significació històrica, el manuscrit havia de ser assumit per un valencianisme que, precisament, tenia en la figura de Jaume I un símbol escassament contestat. Però el Conqueridor era, sobretot, el fundador del regne i el pare de les llibertats forals. L'interès identitari del Llibre del Repartiment era que documentava l'origen majoritàriament català dels nous pobladors, és a dir, del poble valencià i de la seua llengua. Un prohoms conservador com Teodor Llorente Falcó, seguint l'estela del seu pare, veia en el Llibre del Repartiment la prova documental d'aquestes arrels catalanes. Des del valencianisme republicà, representat per joves historiadors i activistes com Emili Gómez Nadal, també es lligava la catalanitat del País Valencià a la colonització del segle XIII, però aquest procés general no s'identificava amb el Llibre del Repartiment.⁴⁹ Fins i tot en una ocasió tan adient com els preparatius del setè centenari de la Conquesta, els valencianistes més conscients no li reservaven cap lloc en la commemoració. Un escriptor i arxiver com Jesús Martínez Ferrando, que des de 1919 estava destinat en l'Arxiu de la Corona d'Aragó, en donar a conèixer els seus fons als lectors valencians, no esmentava el Llibre del Repartiment. Tot indica, doncs, que el significat del manuscrit no havia ultrapassat el cercle culturalista, sensible al regionalisme conservador, que en va promovia la reedició. I fou només gràcies a la difusió de la premsa afí, que els sectors valencianistes es feren ressò d'aquestes iniciatives.

3. L'edició pòstuma de Julià Ribera

En 1934 Julià Ribera moria en la seua casa de l'hort de la Pobla Llarga. Sanchis Sivera en una clínica de València tres anys després, en plena Guerra Civil. En juliol de 1936 les forces republicanes s'havien fet càrrec del Centre de Cultura Valenciana amb el nomenament d'una comissió gestora, fins que en 1937 fou dissolt en incorporar-se les seues funcions a l'Institut d'Estudis Valencians.⁵⁰ A través de la Secció Històrico-Arqueològica, aquest nou organisme, depenent del Consell Provincial de València i millor orientat científicament que el vell Centre de Cultura, podria haver culminat l'edició del Llibre del Repartiment. Tanmateix, les difícils circumstàncies de la guerra el

48. De fet, entre els papers del seu arxiu personal, conservava un retall de premsa amb l'article de *Las Provincias* sobre la conferència de Ribera de 1929. Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu. Arxiu Adolf Pizcueta i Alfonso, caixa 8, carpeta "Art i Història".

49. Vegeu el recull de textos de Gómez Nadal, Emili. *Articles (1930-1939). El País Valencià i els altres*. Introducció i estudi d'Aznar, Manuel i Pérez Moragón, Francesc. València: Institució Alfons el Magnànim-Instituto vasco de evaluación e investigación educativa, 1990.

50. Aznar, Manuel i Blasco, Ricard. *La política cultural al País Valencià, 1927-1939*. València: Edicions Alfons el Magnànim-Instituto vasco de evaluación e investigación educativa, 1985. Cortés, Santi. *València sota el règim franquista (1939-1951)*. València-Palma: Institut de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995: 111-115.

feren poc operant. Hi hagué iniciatives centrades en l'àmbit de l'arqueologia, de les biblioteques i dels arxius, però no hi ha cap rastre sobre els treballs de la publicació del manuscrit.⁵¹

Sabem que Ribera va arribar a supervisar almenys part del tiratge de les planxes: el pròleg pòstum esmentava l'examen de "las páginas fotograbadas hecho a medida que se han ido tirando".⁵² Però no va arribar a deixar l'edició totalment acabada, preparada per a la impremta. La seua preocupació, sentint-se ja vell i amb una salut precària, era acabar el pròleg. Tal com confiava a Teodor Llorente Falcó en febrer de 1934, "Casi no puedo trabajar. Me temí no llegar a acabar el prólogo consabido del *Repartimiento*. Ahora estoy más contento, porque lo estoy terminando". Dos mesos després deixava d'existir, però el fill va trobar el pròleg acabat i el lliurà al Centre de Cultura Valenciana. El mateix Llorente, en juliol de 1934, tenia l'esperança que abans d'acabar l'any l'obra estaria disponible en les llibreries.⁵³ La Guerra Civil, però, va esclatar sense que s'hagués culminat l'edició.

No sabem si encara restarien materials per a l'edició en el domicili de l'arabista. Això és el que es temia des del bàndol franquista. En setembre de 1937, en l'edició de l'*ABC* de Sevilla, apareixia l'article "Del campo rojo valenciano. La ola de barbarie roja", signat per un tal Víctor Sánchez, on es denunciava la destrucció d'arxius i biblioteques particulars com a resultat dels "innumerables hogares saqueados por las hordas marxistas". En realitat, Víctor Sánchez era un pseudònim del mateix Teodor Llorente Falcó, refugiat al Sant Sebastià franquista des del març de 1937, després de l'assassinat a mans d'uns milicians del seu fill, un advocat de l'extrema dreta monàrquica. Assabentat per "un refugiado", afirmava que la casa de Julià Ribera havia estat assaltada i barrejada. Presentava als lectors la figura de l'insigne arabista, remarcant que, retirat a la seua terra, "escribió su última obra, un concienzudo estudio sobre el *Libro del repartimiento de Valencia*, viejo manuscrito del siglo XIII, en el que se consignaba, pudiéramos decir de una manera oficial, el reparto de casas y tierras que hizo el monarca Don Jaime I". Ben informat, l'articulista remarcava el protagonisme de Ribera en l'edició prevista pel Centre de Cultura Valenciana, l'acabament del pròleg i fins i tot la voluntat de superar l'obra de Bofarull. Així doncs, els treballs de l'edició podrien haver-se perdut en ser la seua casa "bárbaramente saqueada y sus libros y papeles, entre ellos tal vez el estudio sobre *El Repartimiento*, llevados a una fábrica para convertirlos en pasta".⁵⁴

Amb les cauteles que cal prendre un escrit de propaganda com aquest, és cert que la família de Ribera, per la seua extracció burgesa —eren destacats propietaris agraris i comerciants de taronja— i per la seua orientació política conservadora, va estar exposada a la repressió popular, incloent-hi l'assassinat d'un nebot seu.⁵⁵ En qualsevol cas, l'estudi introductor, és a dir, el pròleg ja no estava en el domicili de l'arabista sinó que, com el mateix Llorente Falcó havia fet públic en el seu moment, des de 1934 restava en mans del Centre de Cultura Valenciana, i podia pensar-se que també ho estaven les planxes de les reproduccions fotogràfiques, com es va saber més tard. Per això no

51. No mention of it was made in the published minutes. *Ciència i cultura en la guerra. L'Institut d'Estudis Valencians, 1937-1938*. València: Universitat de València, 2014: 99-151.

52. Ribera, Julià. "Prólogo", *Repartiment de Valencia. Edición fotocópica, con un prólogo de Julián Ribera*. València: Centro de Cultura Valenciana, 1939: XVI.

53. Llorente Falcó, Teodor. "La última obra del eminente arabista D. Julián Ribera". *ABC*, 20 de juliol de 1934.

54. Víctor Sánchez [Teodor Llorente Falcó]. "Del campo rojo valenciano. La ola de barbarie roja". *ABC* (Sevilla), 11 de setembre de 1937.

55. Es tractava de Josep Ribera García, dirigent de la Derecha Regional Valenciana. Gabarda, Vicent. *La represión en la retaguardia republicana. País Valenciano, 1936-1939*. València: Edicions Alfons el Magnànim-Instituto vasco de evaluación e investigación educativa, 1996.

deixa de sorprendre que en l'article de 1937 deixés anar el dubte sobre el perill de destrucció de l'estudi en ser registrada la casa de l'arabista. Segurament llavors ignorava que els treballs d'edició estaven avançats i estalvis.

En setembre de 1939, pocs mesos després de l'entrada de les tropes de Franco a València, Llorente Falcó, ara firmant com a "J. de Fenollar", donava notícia des de *Las Provincias* de la imminent publicació del Llibre del Repartiment. De fet, l'article, a més de justificar una vegada més l'interès del document, explicava les circumstàncies de l'accidental procés d'edició.⁵⁶ A la mort de l'arabista s'afegí que "sobrevino todo el periodo rojo". "Nada se sabía del libro en publicación —confessava—; pero el señor Carreres,⁵⁷ ayudado por el director decano del Centro de Cultura don José Sanchis Sivera, había impreso y corregido, con anterioridad a dicho periodo, las pruebas, y dispuesto todo para que el libro saliere a la luz". L'article conclouïa, doncs, amb l'anunci de la publicació: "Hoy podemos dar la noticia satisfactoria de que se ha salvado el mencionado libro, y que, en cuanto se normalice por completo la vida cultural valenciana, podrá quedar ultimado y repartido."

Finalment, el llibre es va publicar amb el títol de *Repartiment de Valencia. Edición fotocópica, con un prólogo de Julián Ribera Tarragó*, datat a València en l'*Año de la Victoria*, és a dir, el 1939. Apareixia sota el segell del Centre de Cultura Valenciana, institució acabada de restablir per les noves autoritats franquistes, amb Teodor Llorente Falcó designat com a director degà. Des del punt de vista tècnic, una vegada obtingudes les fotografies originals del document, la seua reproducció mecànica hauria pogut ser més o menys fidel, en funció del procediment triat. El millor era la fototípia, que es realitzava mitjançant clixés en vidre, però tenia l'inconvenient del cost econòmic, superior al d'altres procediments menys precisos com el fotogratat, en què la imatge fotogràfica en registrava en una placa metàl·lica que servia de matriu per a la impressió. Tal com confessava el mateix Julià Ribera en el pròleg,

*El propósito inicial fué que se reprodujera el manuscrito por el procedimiento fototípico, hasta los detalles más nimios. Mas las circunstancias no consintieron que así fuere; se ha hecho reproducción más modesta, fotograda, en la que se pierden pormenores algunas veces esenciales.*⁵⁸

Aquest fet limitava la qualitat de les reproduccions de les fotografies del manuscrit, que havien estat encarregades a una casa prestigiosa de Barcelona com l'Arxiu Mas. El resultat final de l'edició facsímil —o *fotocópica*— no va assolir la fidelitat a què s'aspirava inicialment, tot i que els fotogratats es realitzaren en els tallers d'Estanislao Vilaseca i que la impressió final del llibre es va fer a l'establiment tipogràfic del Fill de F. Vives Mora, dues de les empreses més destacades en les arts gràfiques de València.⁵⁹ Les "circumstàncies" a què al·ludia Julià Ribera eren, sens dubte, econòmiques. Tot i que iniciatives tan efectistes com la conferència en Lo Rat Penat i l'exhibició temporal del manuscrit havien aconseguit la subvenció de les institucions locals, el finançament de l'empresa no estava assegurat. L'article que Llorente Falcó va dedicar a la memòria de l'arabista, en juliol de 1934, era molt clar quan denunciava que encara no s'havien fet efectives totes les sub-

56. J. de Fenollar [Teodor Llorente Falcó]. "El Libro del Repartimiento". *Las Provincias*, 6 de setembre de 1939.

57. Es refereix a Salvador Carreres Zacarés, secretari del Centre de Cultura Valenciana. Poques línes abans havia afirmat que "Unos días antes de fallecer el señor Ribera, escribía al secretario del Centro de Cultura don Salvador Carreres la satisfactoria noticia de que el Trabajo estaba hecho. Y a manos del mencionado secretario llegaba a los pocos días".

58. Ribera, Julià. "Prólogo...": XXIV.

59. Segons la nota de presentació de l'edició pòstuma signada pel Centre de Cultura Valenciana.

vencions públiques promeses.⁶⁰ Les tasques d'edició, doncs, es donaven pràcticament per concluses i tot semblava reduir-se al finançament de la impressió.

De fet, aquest entrebanc material planava en el pròleg mateix que Ribera va deixar escrit poc abans de la seua mort i que no veuria la llum fins cinc anys després. L'arabista hi insistia en els mateixos arguments de la seua conferència de 1929, en la necessitat d'arribar a un públic més enllà del cercle d'erudits, a fi d'aconseguir un limitat però necessari mercat per al llibre. El pròleg començava justificant l'edició d'una obra que pocs lectors —pocs compradors— podrien entendre:

*Al abrir este volumen y notar que el contenido lo constituyen únicamente textos manuscritos en latín, que muy pocos son capaces de leer y menos de interpretar, es fácil que el lector algo sorprendido o chasqueado se haga las siguientes preguntas: ¿a qué fin se hacen ediciones de esta clase? ¿Para qué gastar el dinero en publicaciones de esta índole que, por inasequibles para el común lector, son de utilidad muy dudosa?*⁶¹

Amb aquests interrogants retòrics, Ribera tractava de justificar tant la inversió de diners públics en l'edició com l'interès del llibre per als compradors particulars. I ho feia, una vegada més, remarcant la seua importància alhora com a font històrica i símbol de la identitat valenciana. Com a font històrica, era la base per a poder estudiar de manera documentada “los dos importantes periodos de la historia de Valencia, el de la civilización musulmana y el de la cristiana, en el punto que uno se cierra y el otro se abre”. Com havia proclamat ja en la conferència de 1929, era “el documento, en este sentido, más valenciano que se guarda en los archivos”.⁶² El principal problema, però, no era reivindicar el Llibre del Repartiment com a font documental, sinó justificar que se'n fes una nova edició quan ja es disposava, des de feia quasi vuitanta anys, de la que va fer Pròsper Bofarull. En aquest sentit, Ribera havia de remarcar les deficiències de l'edició de l'il·lustre arxiver, tal com ja havia anat fent en els anys anteriors, tot i que ara amb major circumspècció que en la correspondència privada o en les conferències organitzades per mobilitzar el sentiment regional de les autoritats. Fins i tot reconeixia que l'edició de Bofarull era excel·lent com a transcripció paleogràfica, confessant que anteriorment havia atribuït a errors de lectura o a errades d'impremta les incongruències dels escriptors de l'època.⁶³

Si la transcripció paleogràfica era bona, quins defectes tenia l'edició de Bofarull? En primer lloc, la concepció mateixa del “Llibre del Repartiment”. No deu ser casualitat que Ribera, en aquest pròleg erudit, en cap moment parla del “Llibre”, sinó simplement del “Repartiment”. Efectivament, la primera crítica a Bofarull és haver-se diguem-ne “inventat” el Repartiment a semblança del de Mallorca. Ribera tenia raó, com ja havia considerat abans Roc Chabàs, quan afirmava que els tres registres de la cancelleria publicats per Bofarull com si fossin un llibre unitari no constituïen un veritable Repartiment: “El mismo Sr. Bofarull, expertísimo paleógrafo historiador, que lo publicó, no se dió cuenta enteramente de la naturaleza del documento”.⁶⁴ Ni del seu caràcter fragmentari,

60. “...de esperar es que las Corporaciones que no han cumplido aún su compromiso económico, que contrajeron con el Centro de Cultura hagan honor a sus acuerdos y que en el próximo invierno aparezca en los escaparates la mencionada obra”. Llorente Falcó, Teodor. “La última obra del eminente arabista D. Julián Ribera”. *ABC*, 20 de juliol de 1934.

61. Ribera, Julià. “Prólogo...”: IX.

62. Ribera, Julià. “Prólogo...”: XX-XXI.

63. “Durante algún tiempo creí que las diferencias en las transcripciones de nombres se debía a la falta de buena lectura del original o a erratas de imprenta de la edición de Bofarull. Hoy debo rectificar. La edición de Bofarull es excelente, como transcripción paleográfica. Los errores o descuidos hay que adjudicarlos, en la inmensa mayoría de los casos, a los primitivos copistas no avezados a la pronunciación de los moros valencianos”. Ribera, Julià. “Prólogo...”: XX (nota).

64. Ribera, Julià. “Prólogo...”: X-XI.

ni del desordre dels fulls causat per una enquadrada del segle XIX. En realitat, es tracta d'una "aglomeración o cúmulo de notas sucintas", minutes de donacions, sovint genèriques —amb la sola indicació de l'extensió i tipus de terra—, revocables, que havien de concretar-se en camps amb límits precisos pels veritables repartidors.⁶⁵ Dit això, les mancances de l'edició de Bofarull no estaven en la transcripció paleogràfica, sinó en el desordre dels registres i en la dificultat de traslladar la complexitat gràfica de l'original —signes especials, correccions, cancel·lacions— a una composició tipogràfica. L'arxiver de Barcelona ni tan sols havia indicat la foliació del manuscrit, de manera que es feia penosa la identificació dels registres transcrits amb els originals. Fins i tot va deixar sense transcriure els assentaments ratllats, per considerar que aquestes donacions no es feren efectives. Com ja havia advertit Ribera en ocasions anteriors, malgrat els defectes assenyalats, no es donaven les condicions per realitzar una nova edició tipogràfica que superés clarament la del segle XIX. Aquesta tasca no podia emprendre-la un únic investigador, sinó "varios o muchos bien preparados en cada materia y tener el manuscrito a todo momento a disposición de los mismos para resolver las dudas o comprobar las hipótesis".⁶⁶ Aquesta era, doncs, la justificació erudita —o científica— de la nova publicació facsímil: servir com a base per a una futura edició crítica del Repartiment, que mentrestant serviria per a suplir les mancances de l'edició de Bofarull.

En primer lloc, donat el risc de desenquadrada el manuscrit per reordenar-lo, una edició fotogràfica en fulls solts permetria de fer-ho atenent el tipus de lletra i les mans dels copistes, els signes especials, els afegits o els blancs. Ribera, però, confessava que els seus coneixements no hi bastaven: "Para arreglar al presente los trozos revueltos, habrían de examinarse y estudiarse por personas muy peritas" i ell, arabista, reconeixia que no tenia suficient formació paleogràfica.⁶⁷ En segon lloc, la reproducció facsímil permetria donar compte de "rayas, cruces, rúbricas, etc.", així com de "enmiendas, borrones o añadidos", recuperant els assentaments ratllats, una informació que no havia quedat recollida en l'edició de Bofarull, bé perquè no s'havia sabut interpretar o per les dificultats de representar-la tipogràficament. En aquest sentit, Ribera conclouia que "la imprenta es incapaz de suplir la visión directa del manuscrito, en casos frecuentísimos en el Repartimiento", ja que si s'havien de reflectir aquests detalls gràfics, "constituiría la edición un verdadero embrollo, que sólo se aclararía examinando el original, o una copia fotográfica".⁶⁸

D'aquesta manera l'arabista exalçava el valor de la seua edició facsímil, però implícitament estava limitant l'abast de la futura i anhelada edició crítica, tipogràfica, en afirmar que sempre restarien elements gràfics significatius que no podrien representar-se en un text imprès. En qualsevol cas, el facsímil encara tenia un valor afegit des del punt de vista paleogràfic, en constituir la primera manifestació de l'escriptura llatina del nou regne, del que anomena "escriptura regional valenciana".⁶⁹ Les reproduccions fotogràfiques aportaven així materials d'estudi per als experts i constituïen alhora una col·lecció de làmines on podien exercitar-se els estudiants.

Al costat d'aquestes consideracions erudites, i havia encara una raó de prestigi local. La futura edició del manuscrit situaria el País Valencià entre els territoris que, com Catalunya, Navarra i Aragó, s'havien afegit a les iniciatives de "todo país civilizado" de publicar col·leccions diplomàti-

65. Ribera, Julià. "Prólogo...": XII.

66. Ribera, Julià. "Prólogo...": XX.

67. "...no soy perito en paleografía latina, extraña a mis estudios". Ribera, Julià. "Prólogo...": XV-XVI.

68. Ribera, Julià. "Prólogo...": XVIII-XIX.

69. Ribera, Julià. "Prólogo...": XXI.

ques per a posar a disposició dels estudiosos els materials dels seus arxius. “La región valenciana —deía—, para sentirse satisfecha de sí misma, no debiera ir a la zaga de otras regiones en esta materia, sobre todo la capital del reino debía sentir más viva la emulación, por el ejemplo que otras poblaciones le han dado”.⁷⁰ Al·ludia així a Dénia, on a les darreries del segle XIX Roc Chabàs havia tret a la llum *El Archivo*, i a Castelló de la Plana, amb “el simpático” *Boletín de la Societat Castellonense de Cultura*, dues revistes que publicaren una abundant documentació històrica.⁷¹ En la capital valenciana, que des de 1928 disposava dels *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, poc s’havia fet en aquest sentit.

Per això Ribera desitjava que en un futur la ciutat de València, fent honor a la seua capitalitat, se situés en l’avantguarda de l’edició de fonts: “¿Por qué no ha de ser este Repartimiento la cabeza de la futura colección?”.⁷² La realitat és que van haver de passar quaranta anys fins que el Llibre del Repartiment pogué ser transcrit en una edició que superés definitivament la de Bofarull.⁷³ De moment, la publicació facsímil estava ben justificada des del punt de vista de la recerca històrica. En aquest sentit, la inversió de diners públics en l’empresa no hauria de suscitar cap reticència. Una altra cosa era la despesa dels compradors particulars del llibre, els qui podien sentir-se’n decebuts —*chasqueados*, n’havia dit Ribera— per adquirir una obra completament intel·ligible. Ací calia apel·lar a la dimensió simbòlica del Llibre del Repartiment.

Julià Ribera, que havia començat el pròleg plantejant aquesta qüestió, l’acaba dirigint-se de manera directa al futur comprador del llibre: “Tú, lector amable, si eres de la región valenciana, aunque no seas aficionado a investigaciones históricas, no debes arrepentirte sino complacerte, de haber adquirido un ejemplar de esta reproducción fotográfica del Repartimiento.” Per què? Podia haver estat un mer “caprichito erudito” o un “desahogo de bibliófilo”, però la motivació podia anar una mica més enllà. En tenir el facsímil al despatx, potser l’obriria amb curiositat per trobar el nom del seu poble, el d’alguna partida rural, el seu cognom..., despertant així una certa afició als estudis històrics. Tot i amb això, encara hi havia una justificació més elevada per la despesa uns diners que, d’altra banda no eren tants per a la butxaca d’un públic burgès: el preu d’un exemplar no superaria una entrada d’una plaça de toros.⁷⁴ I era ací on l’argument identitari s’imposava. El facsímil del Repartiment era “un monumento enigmático o completamente mudo”, com les estàtues dels parcs, però mereixia adquirir-se i conservar-se amb estima, “como testimonio

70. Ribera, Julià. “Prólogo...”: XXIII.

71. Sobre la revista de Dénia, Llobregat, Enric A. “Introducción”. *El Archivo. Revista literaria semanal*, ed. Facsímil. Dénia-Alacant, Ajuntament de Dénia-Institut de Estudios Juan Gil-Albert, 1985: VII-XXVII. Per a la publicació castellonenca, Viciano, Pau. “Ideología i producció historiogràfica: els inicis del medievalisme a la Plana (1881-1936)”. *Bulletí del Centre d’Estudis de la Plana*, 10 (1987): 71-82. Falomir, Vicent. *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*. València: Generalitat Valenciana, 1992.

72. Ribera, Julià. “Prólogo...”: XXIII.

73. Es tractava de dues edicions aparegudes de manera pràcticament simultània: el *Llibre del repartiment de València*, ed. dir. Antoni Ferrando. València: Vicent García Editores, 1979, i, posteriorment, el *Llibre del Repartiment del Regne de València*, ed. María Desamparados Cabanes i Ramón Ferrer. Saragossa: Anubar, 1979-1980. La primera, incloïa la reproducció facsímil, la transcripció, la traducció al català i els índexs, culminant en certa manera el que sembla el projecte inicial de Julià Ribera, tal com l’exposava Guillermo Guastavino en el pròleg a Ribera, Julià. *Opúsculos dispersos*. Tetuà, Instituto General Franco de Estudios e Investigación Hispano-Árabe, 1952: 9, quan informava que “a ese tomo [facsímil], único aparecido hasta ahora, debían seguir dos más: uno con la transcripción paleográfica y otro con índices completos”.

74. I encara afegia, segurament les dificultats per obtenir i fer efectiva la subvenció de les institucions públiques: “Y lo gastado en el total de la edición [quizá] no llegue a lo que se paga por la confección de un castillo de fuegos artificiales, una falla de San José o una carroza de la batalla de las flores, diversiones muy simpáticas, pero efímeras, que momentáneamente se convierten en humo, que el viento disipa o rematan en montones de mustios ramilletes esparcidos por el suelo, que pisan los caballos”. Ribera, Julià. “Prólogo...”: XXIV.

o recuerdo perenne de la gesta más grande realizada por nuestros antepasados, en que se fundan las más veneradas tradiciones de la región valenciana".⁷⁵ En última instancia, doncs, per al públic culte no especialitzat, l'argument definitiu era el regionalisme conservador o —si els vol— liberal conservador: gesta, avantpassats, venerades tradicions de la regió valenciana. El problema és que aquesta mena d'apel·lacions, el 1939, havien de semblar massa tèbies en un moment d'exaltació totalitària del nou règim.

El discurs del regionalisme conservador, certament, havia sabut adaptar-se sense problemes a la Dictadura de Primo de Rivera, tal com es va posar de manifest precisament en les iniciatives per editar el Llibre del Repartiment. I no és menys cert que els erudits i institucions —des de Lo Rat Penat al Centre de Cultura Valenciana— s'afanyaren a posar la història valenciana al servei de la legitimació del règim franquista, forçant la interpretació del passat regional per fer de Jaume I un precedent de l'Imperi espanyol o del mateix Franco, dels Furs un règim corporatiu totalitari o de Joan Lluís Vives un pensador anticomunista.⁷⁶ De fet, des del Centre de Cultura Valenciana es prengué la iniciativa de commemorar el setè centenari de la Conquesta en 1939, descreditant la celebració que, en circumstàncies molt precàries, s'havia fet en 1938 per part del valencianisme republicà.⁷⁷ En aquest context, l'edició del Llibre del Repartiment podria haver esdevingut una peça més d'aquest regionalisme franquista. Ara bé, la publicació de l'obra passà pràcticament inadvertida.

Si Teodor Llorente Falcó n'havia anunciat la imminent aparició des de les pàgines de *Las Provincias* en 1939, havia estat en una trista mitja columna, en contrast amb el desplegament de mitjans que el mateix diari dedicà en 1929 a la conferència de l'arabista en Lo Rat Penat: la primera i la darrera plana. Resulta sorprenent que en el volum que recollia les conferències del setè centenari de la Conquesta, centrades en un Jaume I —diguem-ho així— amb sobrevesta blau maó, no n'hi hagués cap dedicada al Llibre del Repartiment. Ni tan sols es feia cap esment a l'edició del Centre de Cultura Valenciana en el pròleg que signava el mateix Llorente Falcó, que tanmateix no s'oblidava de recordar que en 1938 "Valencia se hallaba bajo la dominación del Gobierno marxista".⁷⁸ Tampoc no va dedicar cap article a l'edició o al significat del Llibre del Repartiment la revista *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, que es limità a donar un brevíssima notícia de l'edició que aquesta mateixa institució havia realitzat.⁷⁹

La capacitat de manipulació dels estudiosos conservadors per revestir les glòries valencianes d'"un alto sentido de hispanidad" estava ben acreditada. Tot fa pensar que si el Repartiment no va esdevenir un element aprofitable pel regionalisme franquista era perquè, malgrat els esforços de Ribera i dels cercles erudits, el document no havia acabat d'esdevenir un símbol identitari amb

75. Ribera, Julià. "Prólogo...": XXIV.

76. Cortés, Santi. *València sota el règim franquista...: 77-99*. Ballester, Josep. *Temps de quarantena. Cultura i societat durant la postguerra al País Valencià (1939-1959)*. Edició revisada i amplada. València, Publicacions de la Universitat de València, 2006: 43-72. Sobre el medievalisme durant el primer franquisme, Guinot, Enric. "La historiografia medieval valenciana en temps imperials (1939-1957)". *Saitabi*, 47 (1997): 119-152.

77. Belenguier, Ernest. *Jaume I...: 184-187*. Guinot, Enric. "La historiografia medieval valenciana en temps imperials (1939-1957)". *Saitabi*. *Revista de la Facultat de Geografia i Història*, 47 (1997): 119-152.

78. Llorente Falcó, Teodor. "Unas líneas de entrada", Carreres Zacarés, Salvador. *Fiestas celebradas en conmemoración del Séptimo Centenario de la Conquista de Valencia por el Rey Don Jaime I de Aragón*. València: Ajuntament de València, 1941: 9-11.

79. "También hemos de dar cuenta de la publicación del "Llibre del Repartiment de Valencia", en edició fotocòpica, con prólogo del insigne arabista D. Julián Ribera que no tuvo la alegría de ver publicada esta obra". *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, 1 (1940): 55.

projecció social. Hi havia però, un entrebanc addicional. El pròleg de Ribera, que tractava de donar sentit a l'edició facsímil del manuscrit s'havia escrit en 1934, cinc anys abans de la publicació del llibre. Cinc anys crucials, de guerra i revolució, que van llançar els prohoms liberals i catòlics, amenaçada la seua posició social i fins i tot la vida pels excessos de la repressió popular, en braços del totalitarisme franquista. No sabem com hauria reescrit el seu pròleg Ribera si hagués sobreviscut a la Guerra Civil. El que no pot dubtar-se és que, en aparèixer en 1939, les seues paraules havien de semblar anacròniques, estancades en un liberalisme conservador massa flàccid per als nous discursos d'encuny feixista o feixistitzats.

En un moment en què, amb el menor pretext, en qualsevol paper erudit, es condemnava la "dominació marxista", el separatisme i es vessaven elogis a Franco, l'únic maquillatge totalitari que es permeteren els responsables de la publicació va ser datar el llibre en l'"Año de la Victoria". I la nota introductòria, on el Centre de Cultura Valenciana —segurament el mateix Teodor Llorente Falcó— presentava el retard de la publicació com un boicot quintacolumnista al "gobierno marxista". La impressió, iniciada en 1934, hauria culminat en 1936, de manera que "al sobrevenir el glorioso alzamiento nacional", estaria ja acabada, però "se guardaron las galerades y no se quiso ultimar la reproducción durante la dominación roja", esperant el moment de la commemoració del VII Centenari de la Conquesta, ja sota l'ordre franquista.⁸⁰ Però així i tot, el *Repartiment* de Ribera no deixava de ser una obra pòstuma, no sols per la mort prèvia del seu editor, sinó perquè en bona mesura també havia desaparegut l'ambient intel·lectual i cívic en què s'havia concebuda.

Durant el primer terç del segle XX el Llibre del Repartiment havia començat a passar de font històrica a símbol identitari, almenys entre els cercles culturalistes del regionalisme conservador i del minoritari valencianisme que hi anava a remolc. En aquest procés tot just iniciat, l'aportació de l'arabista Julià Ribera va ser fonamental, ja que va engagar el discurs mitificador del document amb la intenció d'aconseguir recolzaments per a la seua publicació facsímil, com a pas previ per a realitzar en el futur l'edició definitiva. Malgrat que la motivació de Ribera era eminentment científica, la justificació del projecte va haver d'apel·lar al sentiment regional, amb la qual cosa aquell registre administratiu va començar a veure's com un referent identitari. Finalment, les circumstàncies de la postguerra paralitzaren la difusió del document com a símbol col·lectiu. Però les llavors ja estaven sembrades i, en el futur, esdevindria una peça significativa en els discursos sobre la identitat valenciana contemporània⁸¹.

80. Nota editorial a Ribera, Julià. *Repartiment de Valencia...*: VII. Val a dir que, en els primers moments de la postguerra, eren freqüents les declaracions de suposades activitats quintacolumnistes per part de persones i institucions que havien restat en el territori republicà durant la guerra i que no s'havien significat per la seua adhesió a l'aixecament militar.

81. El valencianisme catalanista considerava el Llibre del Repartiment com la demostració de les arrels catalanes de la població i de la llengua del País Valencià. Sense caure en excessos historicistes, als anys seixanta Joan Fuster, l'intel·lectual de referència d'aquest corrent, veia en la conquesta de Jaume I i la colonització catalana l'"acta de naixement" del poble valencià, i es referia implícitament al manuscrit en constatar que "La ciutat de València havia tingut una majoria de repobladors del Principat, llavors del "repartiment" de Jaume I, cosa que determinà de seguida la llengua i els ressorts psicològics de la comunitat naixent." (Fuster, Joan. *Nosaltres, els valencians* (Segona edició). Barcelona: Edicions 62, 1977: 25 i 32). Des d'un altra posició, el 2008, aprofitant l'avinentesa del 800 aniversari del naixement de Jaume I, el govern autonòmic conservador va reivindicar el manuscrit con l'acta de naixement d'un regne, evidentment independent de Catalunya. Tal com havia succeït feia vuitanta anys, fou objecte d'una exposició temporal a València, i en el seu catàleg es recordava l'aportació de Julià Ribera i les circumstàncies del primer trasllat del manuscrit (*El Llibre del Repartiment: el naixement d'un Regne*. València: Biblioteca Valenciana: 2008).